

УДК 123.1:(092) М.Міхновський 058.237
DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.13>

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ У СТВЕРДЖЕННІ ІДЕЇ СВОБОДИ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО

Андрій Наконечний

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Проаналізовано основні підходи до розкриття проблеми значення і ролі вітчизняної еліти у становленні та розвитку ідеї свободи у творчості видатного українського мислителя, громадського діяча Миколи Міхновського. Визначено, що політичне гасло “Вірую” молодого українця, проголошене М. Міхновським, мало надзвичайно позитивний вплив на формування національно-політичного світогляду галицьких українців.

Доведено, що М. Міхновський був одним з фундаторів новітньої української національної ідеї в часи занепаду національної свідомості українського народу. З огляду на такий стан української філософської та політичної думки, національної ідеї, значення гасла “За самостійну Україну від Карпат по Кавказ”, що його висунув й утвердив М. Міхновський у маніфесті “Самостійна Україна”, є ключовою віхою для подальшої історії становлення української нації.

Досліджено діяльність М. Міхновського, присвячену консолідації прихильників ідеї самостійності України, процес створення М. Міхновським Української народної партії (УНП), що проголосила своєю головною метою боротьбу за незалежність України. М. Міхновський став її провідником і головним ідеологом, автором програми УНП та інших партійних видань, що на тривалий час стали наріжними для багатьох поколінь українських націоналістів. Найбільшого поширення набув своєрідний маніфест самостійників “Десять заповідей УНП”, написаний 1903 року й широко відомий в Україні та за кордоном.

Визначено, що основним завданням української національної еліти М. Міхновський вбачав: 1) утвердження національно-державної самостійності України; 2) плекання серед українців почуття національної солідарності та єдності; 3) побудову державного устрою на засадах соціальної справедливості й рівноправ'я всіх верств українського народу.

Ключові слова: свобода, національна ідея, еліта, інтелігенція, незалежність, культура, свідомість, нація, держава, націотворення.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю усвідомлення українським суспільством значення ідеї свободи, практичного втілення її в усіх ланках суспільно-політичного, культурно-духовного, соціально-економічного життя України. Особливо важливим є аналіз процесу становлення, формування й утвердження ідеї свободи у творчості видатних представників суспільно-політичної та філософської думки XIX–XX ст., у творчості та громадсько-політичній діяльності яких якраз і можна знайти відповіді на наболілі питання сучасного державотворення.

Проблема розвитку та відображення ідеї свободи у творчості провідних мислителів XIX–XX ст. займає важливе місце у дослідженнях українських науковців у період між двома війнами: В. Гнатюка, М. Забаревського (Д. Дорошенка), Ю. Охрїмовича, В. Старосольського, М. Сціборського, а також у працях відомих іноземних та українських науковців в еміграції в період після Другої світової війни, таких як Дж. Армстронг, Ю. Бойко, І. Лисяк-Рудницький, П. Мірчук, О. Прїцак та Дж. Решетар, М. Сосновський, П. Феденко,

М. Шкільняк, В. Янів. Окреслена проблематика посідає важливе місце в працях таких сучасних українських учених, як А. Астаф'єв, А. Брагінець, С. Возняк, М. Горєлов, Я. Грицак, В. Гудзь, М. Жулинський, В. Жмир, М. Кармазіна, С. Приходько, М. Розумний, О. Семків, М. Сосновський, Д. Соловей, О. Сухий, Б. Червак, А. Фаргушний, Б. Якимович та інші. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій з окремих аспектів поставленої нами проблеми, ще недостатньо філософських досліджень, які дали б змогу осмислити етапи формування ідеї свободи, її зміст, динаміку і трансформацію у суспільно-духовному житті України ХІХ–ХХ ст., зокрема у творчості М. Міхновського.

Мета дослідження полягає у необхідності простежити етапи формування ідеї свободи, її різноманітні вияви у суспільно-духовному житті та філософській думці України другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., зокрема, у творчості М. Міхновського.

Наприкінці ХІХ ст. український народ на Наддніпрянщині перебував у вкрай важкій національно-духовній неволі, яка спричинила в народі занепад національно-політичної думки та державницьких устремлінь. Незважаючи на виступ Т. Шевченка з ясними ідеями про українську націю, її історичне призначення та місію, та на широке культурне відродження в Україні, що започаткувалося ще перед Т. Шевченком, велика частина тодішньої української інтелігенції задовольнялася здобутками на культурному полі.

Ця культурницька діяльність не могла задовольнити молодших діячів національного руху, з приходом яких у 90-х роках ХІХ ст. розпочинається етап політизації цього національного руху і на східноукраїнських землях. Одним із представників цього покоління був М. Міхновський (1873–1924), який висунув ідею свободи на якісно новий рівень, і яка набула у його творчості державницько-самостійницького характеру, принципово відмінного від автономно-федеративних концепцій його попередників.

Досліджуючи генезу становлення національно-патріотичних, державницько-самостійницьких поглядів М. Міхновського, треба зазначити, що будучи ще школярем та гімназистом, М. Міхновський з великим інтересом читав поетичні твори Шевченка, тому ще у відносно молодому віці він мав змогу відчутти цю національну стихію, що була присутня в душі українського народу.

У 1891 р. на могилі Т. Шевченка у Каневі було засновано таємну українську політичну організацію під назвою “Братство тарасівців”, основоположниками якої стали М. Міхновський, І. Липа, М. Вороний, О. Черняхівський та інші. Національно-політичну програму братства уклав М. Міхновський в окремій політичній декларації, яка була опублікована у 1893 р. у львівській “Правді” під назвою “Profession de foi молодих Українців”.

Основною засадою цього політичного “Вірую” українського патріота визначається у цій декларації історична правда, що кожна людина є складовою частиною своєї нації, тому й доля кожної людини залежить, насамперед, від долі її нації; нація ж може розвиватися вільно з користю для її членів лише тоді, коли матиме власну самостійну державу.

Щодо сучасного йому становища нації, М. Міхновський зазначає, що основним джерелом горя України є московське поневолення, тому українські патріоти повинні “віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гнету, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користі людськості ще одну вільну духом одиницю” [1, с. 201].

Для цієї справи – справи визволення України, кожен українець повинен присвятити всі свої сили. Русійною силою в боротьбі за визволення є національні почуття і національна свідомість, наявність яких як серед української інтелігенції, так і серед українського простолюду, є необхідною передумовою здобуття національної волі: “Наука і життя Українського народу доводять нам, що Україна була, єсть і буде завжди окремою нацією, і як кожна нація, так і вона потрібує національної волі для своєї праці й поступу” [1, с. 202].

Тому ми, продовжує М. Міхновський, “як діти України, як сини свого народу, єсмо націоналами і перед усім дбаємо о те, щоб дати своєму народови волю національну” [1, с. 202].

М. Міхновський вказує на той факт, що національне питання і національні змагання неодмінно з’являються тоді, коли нація є пригніченою, коли їй забороняється користуватися власними духовними силами, культурно-національними надбаннями. Однак, на жаль, протягом багатьох століть, хоча й існували постійно національні змагання, що здійснювалися як “вогнем і мечем”, так “духом і розумом”, все ж українській нації не вистачило моральних і фізичних сил, щоб довести своє існування як окремої самостійної нації. Однією з причин цієї невдачі він називає відсутність провідника, “генія” в політиці, національній справі, який повів би націю до її національно-державного визволення. На роль такого “генія” претендували, на думку М. Міхновського, кирило-мефодіївці і Костомаров, але вони “повели українську націю іншою, непрямую дорогою – не навпростець, а манівцями через усю Московщину, і за ними сім далеким і непевним шляхом пішло багато народу” [1, с. 203].

М. Міхновський закликає українську інтелігенцію не обмежуватися так званим “українофільством”, тобто ідеалізуванням українських пісень, милозвучності мови, краєвидів тощо, а свідомо взятися до праці на народному ґрунті, чого вимагає ідея відродження і всесвітнього поступу України. Для того щоб українці зробилися освіченими і могли принести користь українській національній справі, національній ідеї, вони повинні вимагати від себе самих “дрібною, повсякчасною, непомітною для інших духовою роботою, бо кожна велика ідея вимагає духової сили. З міцною ж душею, певним почуттям і послідовністю, ми поставимо нашу національну справу так, що вона не залежатиме від сьогочасних обставин; своєю істотою і моральною силою ми знищимо сі обставини й виробимо з себе українську інтелігенцію в самому високому розумінню сього слова” [1, с. 205].

М. Міхновський чітко усвідомлює той факт, що українська нація є роз’єднаною між двома імперіями, але, тим не менше, у свідомості кожного національно-свідомого українця “єсть один українсько-руський народ”. “Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні, і жадні географічні межі не можуть роз’єднати одного народу, – продовжує М. Міхновський, – і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, духа розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрової течії: вона завсіди опиниться у морі, які б перепони не були” [1, с. 205].

Отже, головними засадами політичного Profession de foi (“Вірую”) молодих українців є: а) відновлення національно-державної самостійності України; б) боротьба за права нації і плекання серед усіх верств українського народу почуття національної солідарності; в) створення в українській державі справедливого соціального ладу; г) ідейна відданість кожного українця справі національного визволення. В українській політичній думці 90-х років XIX ст. ці тези були небуденними, революційними, які вносили переверот в національно-політичні погляди тодішньої української людини.

Політичне “Вірую” молодого українця, проголошене М. Міхновським, мало позитивний вплив на формування національно-політичного світогляду галицьких українців. Адже, коли в 1895 р. молодий галицько-український публіцист Ю.Бачинський порушує у своїй праці “Ukraina irredenta” гасло боротьби за національно-державну самостійність українського народу, а вслід за ним це гасло приймають у свої програми галицько-українські партії (Українська радикальна партія у 1895 р., Українська національно-демократична партія у 1900 р.), то без сумніву особлива заслуга в цьому належить саме цій політичній декларації українського мислителя, надрукованій у львівській пресі в 1893 р. Отже, М. Міхновський від самого початку своєї політичної діяльності стає ідеологом новітньої національної ідеї – ідеї державно-незалежної і соборної України.

У 1900 р. відзначення річниці народження і смерті Т. Шевченка М. Міхновський використав щоб пов'язати ідеологію та політичну програму Революційної української партії (РУП) з ідеями Кобзаря, які висувалися вже раніше у формі політичної програми “Братства тарасівців”. 19 лютого 1900 р. у Полтаві, а 26 лютого того ж року у Харкові, на Шевченківських святах, М. Міхновський виголосив промову, яка через кілька днів була ухвалена, як програмна політична декларація РУП і видана окремою брошуурою під назвою “Самостійна Україна”.

Програмно-політичні гасла, проголошені в цій брошурі, внесли перелом в політичне мислення тодішньої української інтелігенції, велика частина якої орієнтувалася на революційні погляди і гасла всеросійської революції та соціалізму. Тому не дивно, що клич “за самостійну Україну” видався тодішнім соціалістам чимось дивним, неактуальним, тим, що не надається до серйозного обговорення.

Визвольну боротьбу за самостійність власного народу повинна очолювати й керувати нею його інтелігенція. На превеликий жаль, стверджує М. Міхновський, українська інтелігенція в часи посиленого ворожого наступу на нашу націю не встоялась. Сильна, освічена і культурна інтелігенція України постійно зраджувала інтереси власної нації, переходячи то в польський, то в російський табір. Тут він називає Четвертинських, Чорторійських, Вишневецьких, Тимкевичів, які протягом XVI–XVII ст. перейняли польську національність, а також Безбородьків, Прокоповичів, Яворських, Прошинських, Гоголів, Гнідичів, Потапенків, Короленків, які протягом XVIII–XIX ст. перейшли в російську національність. На думку мислителя, ця “плоть і кров наша” зраджувала власний народ в найважчі і найтрагічніші часи його історії, і це відступництво він вважає гіршим і руйнівнішим у своїх наслідках навіть за війну чи пошесть, адже війни і пошестьі “...косять без розбору і вчених, і темних, бідних і багатих, відступництво забрало ж цвіти нації – найкультурнішу її верству” [2, с. 27].

М. Міхновський засуджує ці покоління інтелігенції, які протягом століть виплекали цілий культ страху за самих себе, зневіри у власні сили, покори супроти поневолювачів, вони відзначалися “бездейністю”, “інертністю”, “страхополохством”, відсунули від себе молодіжні рухи, що стояли на позиціях самостійності та соборності України, а сам український рух зробили чимось “ганебним, чимсь смішним, чимсь обскурантним. Ці покоління надали українофільству характер недоношеної розумом етнографічної теорії... Вони не хотіли навіть звати себе українцями” [2, с. 28].

Незважаючи на той прикрий факт, що українська інтелігенція піддалася процесу винародовлення, а новонароджена виявилася духовно скаліченою, М. Міхновський аж ніяк не доходить висновку, що боротьба за самостійність українського народу повинна надалі вестися без участі національної еліти. І цією новою генерацією української інтелігенції буде, на тверде переконання М. Міхновського, “молода Україна”, що вже тепер мужньо підносить прапор боротьби з чітким гаслом: “За самостійну Україну!” Вона, “сучасна молода Україна”, вважає себе безпосереднім спадкоємцем Т. Шевченка, а її традиції беруть початок від Мазепи, Хмельницького та короля Данила. “Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули, – продовжує Міхновський, – і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ... Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок... Вона віддає себе на служіння цьому великому ідеалові... Потреба боротьби впливає з факту нашого національного існування. Нехай наша історія сумна й невідрадана, нехай ми некультурні, нехай наші маси темні, подурені, ми все ж існуємо і хочемо далі існувати. І не тільки існувати, як живі істоти, ми хочемо жити, як люди, як громадяни, як члени вільної нації. Нас багато – цілих 30 мільйонів... Наша нація у своєму історичному процесі часто була не солідарною... але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України

живе однією думкою, однією мрією, однією нацією: “одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ”. Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що були в нас і Берестечки і Полтава... Як не можна спинити річку, що зламавши кригу на весні бурхливо несеться до моря, так не можна спинити нації, що ламає свої кайдани, прокинувшись до життя. Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу... Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь на Україні... Вперед, і нехай кожний із нас пам’ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за весь народ, щоб цілий народ не згинув через його необачність” [2, с. 29–30].

Згодом М. Міхновський повертається до цієї актуальної теми у своїй праці “Справа української інтелігенції в програмі УНП”, чітко визначаючи роль і місце представників української еліти в складному процесі українського державотворення.

Українська інтелігенція на той час складалася з трьох таборів: 1) з українського; 2) з незначної частини, яка ще була під впливом ідей Драгоманова і йшла стежкою соціалістичного федералізму; 3) тих, що пішли просто “під крило” московських соціалістичних революційних партій, які з байдужістю, а то й вороже ставилися до українського національного руху, ігноруючи всякі його вияви.

Отже, розглядаючи політичну діяльність та політичний світогляд української інтелігенції, автор стверджує жахливе поширення серед неї “москалефільства”, тобто їхній перехід до табору революціонерів-росіян, зрадивши тим самим “організування свого власного народу за його економічні і політично-національні інтереси...” [3, с. 59]. Основні причини цього, констатує М. Міхновський, треба шукати в самому становищі української нації, а саме в “становищі безправного і безсилового раба”, адже “рабство політичне і рабство економічне Українців виховувало і виховує в них психологію рабства духовного” [3, с. 60]. На його думку, значна верства української інтелігенції навіть не може собі уявити існування національно-державної незалежної української нації, а той, у чий свідомості відсутній ідеал незалежності України, не може мати цього ідеалу і в майбутньому. Для нього ця думка є навіть смішною і цілком нереальною. Тому природним є те, що такі люди шукатимуть кращої долі у згоді “з панами становища”, тобто з росіянами, і всі їхні ідеали і переконання вироблятимуться в напрямі москвофільства. М. Міхновський, натомість, закликає українську інтелігенцію прямувати зовсім не цим шляхом. Вона не повинна повторювати помилок своїх предків з XVII ст., в яких була відсутня національна свідомість і свідомість вигоди від національної незалежності, що призвело до втрати останньої, а пам’ятати споконвічну правду, що “треба бути державно-незалежною нацією, треба не бути рабом, треба бути паном себе і своєї долі, щоб лаштуватися в своїй державі, на своїй території по своїй уподобі” [3, с. 61].

Те саме, вважає М. Міхновський, стосується й української інтелігенції на українських землях під владою Австрії, серед якої панувало полонофільство, та української інтелігенції на Закарпатті, серед якої панувало мадярофільство – витвори такого самого духовного рабства, як москвофільство серед української інтелігенції на Наддніпрянщині.

Не приносить користі українському народу і праця української інтелігенції в ділянці російської культури, науки і мистецтва. Навпаки, вона лише збагачує та зміцнює московську націю, послаблюючи тим самим позиції нашої нації. Наскрізь помилковою, на думку автора, є й участь українських студентів у боротьбі за “академічні свободи” в російських університетах: “Самий факт існування московських університетів і шкіл з московською викладною мовою на території Українців – є глумом над свободою, є нехтованням наших загально-людських прав, є ганьбою і зневаженням нашої нації, а надто освічених її членів – української інтелігенції. Не за “академічну свободу” нам треба боротися, а за саму академію, за право мати її своєю, національною власністю” [3, с. 61].

За приклад М. Міхновський ставить наддніпрянським студентам їхніх галицьких ровесників, які виступили до боротьби не за “академічні свободи” в польських університетах, а за український університет, тісно пов’язуючи цю боротьбу з загальною боротьбою українського народу за національні інтереси. [3, с. 61].

Вказуючи на величезну користь для пробудження національної свідомості серед найширших мас, яку дало висунення національного моменту в боротьбі українського студентства в Галичині, автор зазначає: “Маленька Галичина, завбільшки Полтавської губернії (3.444.000) а проявила який героїзм! Нам, російським Українцям, великій 25 мільйонній масі, доводиться у Галичан учитися...” [3, с. 61].

Далі у своїй брошурі М. Міхновський доводить що, навіть виходячи з класових, економічних інтересів, українська інтелігенція все одно повинна в’язати свою боротьбу за кращу долю з українською національною справою: “Націоналізація школи, преси і літератури на території України – є ґрунтом добробуту української інтелігенції і економічним інтересом її, як свідомої частини українського народу” [3, с. 60]. В умовах національного поневолення українського народу, продовжує автор, український вчитель упосліджений, український письменник не може друкувати своїх праць, а український журналіст не може заробити на гідне прожиття, тому що пануюча нація ширить свою пресу, настановлює своїх вчителів, тому українські митці, артисти, робітники мусять іти в найми до чужинця або помирати з голоду. Зовсім інакше буде, коли Україна стане вільною і самостійною, коли інтелігенція зможе з гідністю служити власному народу, який в подяку за це дасть українському інтелігентові матеріальне забезпечення, а український вчитель, друкар, артист і журналіст теж стануть на твердий економічний ґрунт, бо “годуватимуться від власного народу, служачи йому, задовольняючи його духовні, культурні і економічні інтереси” [3, с. 60].

Але М. Міхновський рішуче застерігає, що цю оборону політичних і культурних прав українського народу не слід розуміти як легальне намагання випрохати їх у ворога. “Московська нація, а надто її індустріальні класи, звикли дивитися на Україну, як на дійну корову, як на певне джерело їх добробуту, і уступлять тільки силі, а не чому иньшому”, – зазначає автор. [3, с. 61]. На думку М. Міхновського, треба бути абсолютно засліпленим, щоб мріяти про піднесення культурної ниви України лояльним шляхом. Це абсолютно не є реальним, тому що російські закони не передбачають “жодної дірки” для використання українцями якихось шляхів чи методів проти російської імперської влади, і тому кожна спроба культурного піднесення нації розглядається Москвою як “протизаконна” і “нелегальна”.

Отже, М. Міхновський виступив апостолом новітньої української національної ідеї в часи занепаду національної свідомості українських мас, а також в часи, за словами П. Мірчука, “найнебезпечнішого викривлення політичної думки”, насамперед, тієї української інтелігенції, яку “зуміли затруїти московські соціалісти блахманом кличів про всевітнє пролетарське об’єднання і соціальну перебудову всього світу, для якої національне питання являється перепоною” [4, с. 48–49], а також старшого покоління інтелігенції, яка свій патріотизм виявляла у боротьбі за право вживати українську мову, співати народних пісень, носити національний одяг тощо, натомість, з другого боку, лякалася часто визнати свою приналежність до української нації. З огляду на такий стан української політичної думки, національної ідеї, значення гасла “За самостійну Україну від Карпат по Кавказ”, що його висунув М. Міхновський, є переломним для подальшої історії української нації. Переломне тим, “що пророчі, величні кличі національного відродження, піднесені Тарасом Шевченком у поетичній формі, Микола Міхновський убрав в організаційну форму активної політичної дії і надав їм характер живого політичного постулату” [4, с. 49].

Список використаної літератури

1. Міхновський М. Profession de foi молодих Українців // Правда. Львів : НТШ, 1893. Т. 16-19. Вип. 47-58. С. 201–207.
2. Міхновський М. Самостійна Україна. Аугсбург : Український патріот, 1948. 32 с.
3. Міхновський, М. Самостійна Україна; Справа української інтелігенції. К. : МАУП, 2007. С. 57-61: іл. (Б-ка українознавства ; Вип. 7).
4. Мірчук П. Микола Міхновський – апостол української державності. Філадельфія, 1960. 136 с.

**THE ROLE OF THE NATIONAL ELITE IN AFFIRMING
THE IDEA OF FREEDOM IN MYKOLA MIKHNOVSKY'S CREATIVITY****Andriy Nakonechnyy**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The main approaches to revealing the problem of the significance and role of the Ukrainian elite in the formation and development of the idea of freedom in the works of the outstanding Ukrainian thinker and public figure Mykola Mikhnovskyy are analyzed. It was investigated that the political slogan "I believe" of a young Ukrainian, proclaimed by M. Mikhnovsky, had an extremely positive influence on the formation of the national and political world view of Galician Ukrainians.

It is proved that M. Mikhnovsky was one of the founders of the new Ukrainian national idea during the decline of the national consciousness of the Ukrainian people. Given this state of Ukrainian philosophical and political thought, the national idea and the meaning of the slogan "For an independent Ukraine from the Carpathians to the Caucasus", which was put forward and approved by M. Mikhnovsky in the manifesto "Independent Ukraine", is a key milestone for the further history of the formation of the Ukrainian nation.

The activities of M. Mikhnovsky were dedicated to the consolidation of supporters of the idea of Ukrainian independence. The process of creation by M. Mikhnovsky of the Ukrainian People's Party (UNP), which declared its main goal to be the struggle for the independence of Ukraine, is described. For a long time, M. Mikhnovsky became its leader and chief ideologist and the author of the UNP program and other party publications, which for a long time became cornerstones for many generations of Ukrainian nationalists. The original manifesto of independentists, "Ten Commandments of the UNP", written in 1903 and widely known in Ukraine and abroad, became the most widespread.

It has been studied that the main tasks of the Ukrainian national elite, as M. Mikhnovsky saw them, were: 1) establishing the national-state independence of Ukraine; 2) fostering among Ukrainians a sense of national solidarity and unity; and 3) the construction of the state system based on social justice and equality of all strata of the Ukrainian people.

Key words: freedom, national idea, elite, intelligentsia, independence, culture, consciousness, nation, state, nation-building.